

ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՁԱՒԼԻԿ ԵՐԵՒԱՆԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՀԱՐՄԱՐՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ

Խլապուզյան Անահիտ

*Մանկավարժության ամբիոնի հայցորդ,
Երևանի պետական համալսարան,
Հայաստանի Հանրապետություն,
anahit.khlopuzyan@ysu.am
<https://orcid.org/0000-0003-3607-4434>*

Ամփոփում

Համառոտ ներածական: Ընտանիքը երեխայի սոցիալականացման առաջին ու առանցքային սոցիալական ինստիտուտն է, որտեղ ձևավորվում են նրա ինքնաձանաչման հիմքերը, արժեքային կողմնորոշումներն ու սոցիալական վարքագծի մոդելները: Ընտանեկան միջավայրի դերը հատկապես մեծ է այն երեխաների դեպքում, որոնք ունեն նյարդաֆիզիոլոգիական առանձնահատկություններ, ինչպիսին է ձախլիկությունը: Վերջինս դիտարկվում է ոչ թե որպես շեղում, այլ որպես անհատականության յուրահատուկ առանձնահատկություն, որը պահանջում է հատուկ ըմբռնում և ընդունում: Ընտանիքը, լինելով երեխայի հուզական, ճանաչողական ու վարքային զարգացման միջավայր, միաժամանակ կարող է հանդես գալ որպես հարմարման խթանող կամ խոչընդոտող գործոն:

Ձախլիկ երեխաների կոգնիտիվ ու նյարդահոգեբանական առանձնահատկությունները հաճախ չեն համընկնում սոցիալական նորմերի ու ավանդական ուսուցման մեթոդների հետ: Այս հանգամանքը կարող է դժվարացնել նրանց հարմարումը դպրոցական ու սոցիալական միջավայրերում: Այդ իսկ պատճառով ծնողների դերը որոշիչ է. եթե նրանք տեղյակ են երեխայի առանձնահատկություններին և դաստիարակության ընթացքում առաջնորդվում են ընդունող ու աջակցող մոտեցմամբ, ապա ստեղծում են անվտանգ մթնոլորտ, որտեղ ձախլիկ երեխան կարող է զարգանալ առանց համեմատության և ճնշման:

Նման պայմաններում ձևավորվում է դրական ինքնագնահատական, ուժեղանում է վստահությունը սեփական կարողությունների նկատմամբ, ինչպես նաև ապահովվում է ստեղծագործական ու ճանաչողական ներուժի լիարժեք իրականացում: Ընդունող ու ըմբռնող ընտանեկան մթնոլորտը նպաստում է սոցիալական ներառվածությանը, նվազեցնում է ապահարմարման ռիսկերը և ուժեղացնում է հոգեբանական կայունությունը:

Մյուս կողմից, ծնողների անտեղյակությունը կամ սխալ պատկերացումները կարող են հանգեցնել այն իրավիճակին, երբ նրանք ձգտում են «ուղղել» երեխային, ստիպել նրան գործել աջ ձեռքով կամ համապատասխանել ընդունված նորմերին: Նման ճնշող վերաբերմունքը առաջացնում է ներքին հակասություններ, սթրես, ուսումնական և հաղորդակցական դժվարություններ, որոնք կարող են վերածվել ապահարմարման լուրջ խնդիրների: Արդյունքում ընտանիքը դառնում է ոչ թե աջակցող միջավայր, այլ սոցիալական ու հոգեբանական լարվածության աղբյուր:

Բանալի բառեր՝ ընտանեկան միջավայր, սոցիալականացում, ինքնաձանաչում, ձախլիկություն, սոցիալական նորմեր, ինքնագնահատական, ինքնահաստատում, պաշտպանող գործոն, ռիսկային գործոն:

Հիմնախնդրին առնչվող արդիական հետազոտությունների ու հրատարակությունների կարճ վերլուծություն: Հիմնախնդրին իրենց հետազոտություններում անդրադարձել են տարբեր գիտնականներ (Օ. Ա. Շելոպուխո, Մ. Մ. Բեզրուկիխ, Վ. Ա. Սլաստենին, Լ. Ս. Վիգոտսկի, Ու. Բրոնֆենբերեններ, Ս. Լ. Ռուբինշտեյն):

Ուսումնասիրության նպատակն է բացահայտել ընտանեկան միջավայրի դերը ձախլիկ երեխաների սոցիալական հարմարման գործընթացում՝ վերլուծելով ծնողների տեղեկացվածության, վերաբերմունքի ու դաստիարակչական մոտեցումների ազդեցությունը երեխայի հոգեբանական կայունության, ինքնագնահատականի, ուսումնական հաջողությունների և սոցիալական ինտեգրման վրա:

Հետազոտության նորույթը: Նորույթն այն է, որ ընտանեկան միջավայրի և ծնողական վերաբերմունքի ազդեցությունը դիտարկվում է ձախլիկ երեխաների սոցիալական հարմարման համատեքստում՝ միավորելով նեյրոֆիզիոլոգիական, հոգեբանական ու մանկավարժական մոտեցումները: Աշխատության մեջ փորձ է արվում պարզաբանելու, թե ինչպես են ծնողների տեղեկացվածության մակարդակը և ընտանեկան դաստիարակության բնույթը պայմանավորում երեխայի ինքնագնահատականի ձևավորումը, ստեղծագործական ներուժի զարգացումն ու սոցիալական ներառման արդյունավետությունը:

Հիմնական շարադրանք: Ընտանիքը երեխայի զարգացման և սոցիալականացման հիմնական ու առաջնային սոցիալական ինստիտուտն է, որտեղ ոչ միայն իրականացվում է առաջին սոցիալական փորձառությունը, այլև դրվում են անձի ինքնաձանաչման, ինքնավերահսկման և վարքագծի նորմերի ձևավորման հիմքերը: Ընտանեկան միջավայրն իր էությամբ արտացոլում է տվյալ հասարակության մշակութային, լեզվաբանական ու արժեքային համակարգերը, սակայն միաժամանակ այն իրականացնում է կենսաբանական, հոգեբանական և մանկավարժական գործառնություններ, որոնք ուղղորդում են երեխայի վարքագծային, հուզական և ճանաչողական արձագանքները:

Այդ առումով ընտանեկան դաստիարակությունը հանդես է գալիս որպես կարևոր գործոն, որը կա՛մ ապահովում է երեխայի ներքին հավասարակշռության կայունությունը, կա՛մ էլ խախտում է այն՝ ստեղծելով սոցիալական ու հոգեբանական [1, 300-301]:

Ձախլիկ երեխաների դեպքում ընտանեկան միջավայրի դերը դառնում է առավել վճռորոշ, քանի որ նրանց նյարդահոգեբանական, կոգնիտիվ առանձնահատկությունները հաճախ չեն համընկնում դասական ուսումնական ու սոցիալական նորմերին: Այս առանձնահատկությունները պահանջում են ավելի նուրբ, ըմբռնող ու անհատականացված մոտեցում: Եթե ծնողները տեղեկացված են ձախլիկության նեյրոֆիզիոլոգիական բնույթի մասին և դաստիարակչական պրակտիկայում առաջնորդվում են այդ գիտելիքով, ապա ընտանեկան միջավայրը վերածվում է պաշտպանող ու աջակցող հենարանի: Այս մոտեցումը նպաստում է ոչ միայն երեխայի ինքնագնահատականի կայունացմանը, այլև նրա ճանաչողական և ստեղծա-

գործական ունակությունների լիարժեք զարգացմանը, ինչպես նաև սոցիալական ներառվածության ապահովմանը:

Ընտանեկան միջավայրի այսպիսի կառուցվածքը ստեղծում է անվտանգ ու խթանող միջավայր, որտեղ ձախլիկ երեխայի յուրահատկությունները ընկալվում են որպես բնական երևույթ, ինչը նվազեցնում է ներքին հակասությունները և բարձրացնում սոցիալական հարմարումը:

Հակառակ դեպքում, երբ ծնողներն անտեղյակ են և ձախլիկությունը ընկալում են որպես շտկման ենթակա շեղում, նրանք հաճախ փորձում են պարտադրել երեխային գործել աջ ձեռքով կամ հարմարվել ընդունված նորմերին: Արդյունքում առաջանում են ներքին հակասություններ, սթրեսային վիճակներ, ինքնավստահության կորուստ և ուսումնական գործընթացում հարմարման խոչընդոտներ:

Լ. Վիգոտսկու մշակութափոխանակական մոտեցման համաձայն՝ երեխայի հոգեբանական զարգացումը տեղի է ունենում «մոտակա զարգացման գոտում», որտեղ միջավայրն ունի միջնորդի ու ուղղորդողի դեր: Ըստ Վիգոտսկու՝ սոցիալական փոխազդեցությունը նախորդում է անհատական հոգեբանական գործընթացների ձևավորմանը, այսինքն՝ ընտանիքի ներսում ձևավորվող հարաբերությունները այն հենքն են, որի վրա կառուցվում է երեխայի ճանաչողական և անձնային [5, 86-88]: Այս տեսանկյունից ընտանիքը՝ որպես սոցիալական միջավայր, կատարում է միջնորդի ու ուղղորդողի դեր: Այն ոչ միայն ապահովում է երեխայի համար գործողությունների և փորձառությունների դաշտ, այլև ուղղորդում է երեխային ինքնուրույնության, խնդիրների լուծման ու սոցիալական հմտությունների ձևավորման մեջ:

Սոցիալական փոխազդեցությունը, ներառյալ ծնողների և այլ մտերիմների հետ, նախորդում է անհատական հոգեբանական գործընթացներին, ինչը նշանակում է, որ ճանաչողական և անձնային զարգացումը ստեղծվում է միջավայրում ձևավորված հարաբերությունների, զուգակցված փորձառությունների ու աջակցող հարթակների միջոցով: Ձախլիկ երեխաների դեպքում միջնորդող գործոնը հատկապես կարևոր է, քանի որ նրանց գործունեության յուրահատկությունները հաճախ չեն համընկնում ավանդական մոտեցումներին և պահանջում են նուրբ սոցիալական աջակցություն:

Այս դիտարկումը համահունչ է Յու. Բրոնֆենբերենների էկոլոգիական համակարգերի տեսությանը, ըստ որի՝ ընտանեկան միջավայրը ներառվում է միկրոհամակարգում՝ լինելով երեխայի զարգացման ամենամիջնորդված ու անմիջական ազդեցություն ունեցող դաշտը: Ըստ Բրոնֆենբերենների՝ ընտանիքը ոչ միայն ապահովում է երեխայի կենսաբանական ու հոգեբանական զարգացումը, այլև ուղղորդում է նրա սոցիալական կապերի որակն ու ինտեգրման ձևերը: [7, 22-25]

Մենք կարծում ենք, որ ձախլիկ երեխաների պարագայում սա ստանում է լրացուցիչ նշանակություն: Նրանց նյարդահոգեբանական ու կոգնիտիվ առանձնահատկությունները հաճախ չեն համընկնում ավանդական ուսումնական ու սոցիալական մոտեցումներին, ուստի ընտանիքը՝ որպես միկրոմիջավայրի առանցքային

գործոն, կարող է կամ նվազեցնել կամ ուժեղացնել երեխայի հարմարման ռիսկերը: Ընտանեկան միջավայրի ըմբռնող ու աջակցող բնույթը նպաստում է երեխայի սոցիալական կապերի կառուցմանը՝ ստեղծելով անվտանգ տարածք, որտեղ նա կարող է զարգանալ՝ ըստ իր յուրահատուկ ներքին ռիթմի և հոգեբանական առանձնահատկությունների:

Բրոնֆենբերենների մոտեցումն ու Վիգոտսկու «մոտակա զարգացման գոտու» գաղափարը լրացնում են մեկը մյուսին. մինչ Վիգոտսկին շեշտում է սոցիալական փոխազդեցության և միջնորդման ազդեցությունը անհատական զարգացման վրա, Բրոնֆենբերենը ընդգծում է համակարգային, բազմաշերտ, միջավայրային ազդեցությունը, որտեղ ընտանիքը անմիջական և ամենակարևոր դերակատար: Այս համատեքստում մեր դիտարկմամբ ընտանիքի դերը ձախլիկ երեխաների համար դառնում է երկու կարևոր ֆունկցիա միաժամանակ:

Ձախլիկ երեխաների դեպքում սա նշանակում է, որ ընտանեկան միջավայրը կարող է գործել որպես կամուրջ դպրոցական և հասարակական նորմերի հետ՝ նվազեցնելով հնարավոր աններդաշնակություն:

Ս. Ռուբինշտեյնի գործունեության տեսության մեջ ևս ընդգծվում է միջավայրի դերակատարությունը: Նրա համոզմամբ անձը ձևավորվում է գործունեության և միջավայրի փոխազդեցության արդյունքում, որտեղ յուրաքանչյուր հոգեբանական հատկություն բխում է իրական սոցիալական պայմաններից [2, 121-124]: Եթե ընտանեկան միջավայրը ձախլիկ երեխային հնարավորություն է տալիս ազատորեն կիրառելու իր առանձնահատկություններին համապատասխան գործունեության ձևերը, ապա նա ձեռք է բերում ինքնահաստատման ու ինքնավստահության փորձառություն: Հակառակ պարագայում սահմանափակող միջավայրում ձևավորվում են ոչ թե դրական հմտություններ, այլ հարմարման խոչընդոտներ:

Մեր մոտեցմամբ ընտանիքը՝ որպես առաջնային սոցիալական ինստիտուտ, այն հարթակն է, որտեղ ձևավորվում են երեխայի գործունեության ձևերը, կերտվում ինքնավստահությունը, և զարգանում են սոցիալական հմտությունները: Եթե ընտանեկան միջավայրը ցուցաբերում է ընդունող և աջակցող բնույթ, ապա երեխան հնարավորություն է ունենում իր յուրահատուկ առանձնահատկությունների համահունչ գործունեություն իրականացնելու՝ զարգացնելով ինքնագնահատականն ու ստեղծագործական ունակությունները:

Հակառակը, սահմանափակող կամ ճնշող միջավայրում ձախլիկ երեխայի գործունեությունը հաճախ բխվում է խոչընդոտների, ինչը կարող է հանգեցնել ներքին հակասությունների, սթրեսային վիճակների, ինքնավստահության պակասի և ուսումնական մոտիվացիայի թուլացման:

Այսպիսով՝ Ռուբինշտեյնի տեսությունը մեզ թույլ է տալիս գիտականորեն հիմնավորել այն, որ ընտանեկան միջավայրը պարզապես չի ապահովում կենսաբանական ու հոգեբանական զարգացումը, այլ նաև անմիջականորեն ձևավորում է երեխայի գործունեության փորձը, ինքնավստահությունն ու սոցիալական հմտությունները:

Շատ ընտանիքներում ձախլիկ երեխայի հայտնվելը դառնում է ոչ միայն անհանգստության, մտահոգությունների և հոգսերի, այլև վիճաբանությունների ու ծնողների միջև անհամաձայնության պատճառ: Գործնականում նկատվում է, որ տեսակետների բազմազանությունը, պայմանավորված այն հարցերով, թե արդյոք ձախլիկին «վերափոխելը» կամ ինչպես նրա նյարդայնությանը արձագանքելը կարող են երեխայի վրա թողնել խորը ազդեցություն: Առավել բարդ իրավիճակ է առաջանում, երբ ծնողները չունեն միասնական դաստիարակչական գիծ, երբ մեկը խստորեն պատժում է, իսկ մյուսը գերհոգատար է [4, 10]:

Երեխայի բարոյահոգեբանական դաստիարակության վրա մեծ ազդեցություն է թողնում ընտանիքի համընդհանուր հուզական մթնոլորտը: Կարելի է տարբերակել ընտանիքներ, որոնց հուզական տոնը ընկճված է. երեխաները մեծանում են վախկոտ, լացկան, քմահաճ և հաղորդակցման ցածր մակարդակով: Վերոնշյալին հակառակ՝ բարձր հուզական տոն ունեցող ընտանիքներում երեխաները մեծանում են կենսուրախ, ակտիվ և շփվող [3, 48]:

Պատմամշակութային համատեքստում ևս ընտանեկան վերաբերմունքը ձախլիկության նկատմամբ կրում է բազմաշերտ բնույթ: Օրինակ՝ միջնադարյան Եվրոպայում ձախլիկությունը հաճախ դիտարկվել է որպես «այլություն» կամ նույնիսկ «անբարեհաճության նշան», ինչի հետևանքով ընտանիքներն ավելի հակված էին ճնշող դաստիարակչական մոտեցումների: Խորհրդային շրջանում, չնայած կրթական համակարգի հավասարեցման քաղաքականությանը, ընտանեկան միջավայրում հաճախ ձախլիկությունը դիտվում էր որպես շտկման ենթակա երևույթ, ինչը ծնողներին ստիպում էր հետևել միատարր նորմերին: Ժամանակակից հասարակությունում, սակայն, կրթական ու մանկավարժական գրագիտության բարձրացման շնորհիվ, ավելի լայն տարածում է գտնում աջակցող ու ներառական մոտեցումը, որի հիմքում ընկած է երեխայի յուրահատկությունների հարգանքը:

Հոգեբանական տեսանկյունից ընտանեկան միջավայրի ազդեցությունը դրսևորվում է հիմնականում երկու հարթությունում: Առաջինը վերաբերում է երեխայի ինքնագնահատականի ձևավորմանը: Եթե ընտանիքում ընդունվում են ձախլիկ երեխայի առանձնահատկությունները, ապա վերջինս իրեն ընկալում է որպես արժեքավոր և հավասար անդամ: Սա ապահովում է ներքին կայունություն և բարձրացնում սոցիալական դիմակայունակությունը: Երկրորդ հարթությունը վերաբերում է ուսումնական մոտիվացիային ու ճանաչողական հետաքրքրություններին: Ըմբռնող ու աջակցող միջավայրում ձևավորվում են դրական ուսումնական մոտիվացիաներ, որոնք խթանում են երեխայի ստեղծագործական գործունեությունը: Ընշող ու անտեղյակ միջավայրում, հակառակը, առաջանում են ուսման նկատմամբ անտարբերություն, հիասթափություն և ինքնամփոփ վարքագիծ [8, 104]:

Գործնական-մանկավարժական տեսանկյունից կարևոր է նաև այն հանգամանքը, որ ծնողներն ունենան համապատասխան գիտելիքներ ու հմտություններ՝ ապահովելու համար երեխայի ներդաշնակ զարգացումը: Այստեղ անհրաժեշտ է ծնողական կրթության և հոգեբանական խորհրդատվության համակարգային

ներդրում, որպեսզի ընտանիքները կարողանան հաղթահարել սոցիալական կարծրատիպերը, որդեգրեն դաստիարակչական ճիշտ մոտեցումներ:

Դպրոց-ընտանիք համագործակցության մոդելները ևս կարող են ապահովել լրացուցիչ աջակցություն, քանի որ ուսուցիչների և ծնողների համատեղ ջանքերը թույլ են տալիս ստեղծել հավասարակշռված ու միասնական միջավայր՝ առանց հակասական ազդակների:

Այսպիսով՝ ընտանեկան միջավայրը ձախլիկ երեխաների համար ունի բազմաշերտ և առանցքային նշանակություն: Այն միաժամանակ կենսաբանական, հոգեբանական ու մանկավարժական զարգացման հիմք է ու սոցիալականացման հարթակ: Ծնողների տեղեկացվածությունը և ընտանեկան միջանձնային հարաբերությունների ընդունող ու հարգալից բնույթը որոշիչ դեր են խաղում երեխայի ինքնության կայացման, ինքնագնահատականի ձևավորման, ճանաչողական ու ստեղծագործական ունակությունների իրականացման ու հասարակության մեջ լիարժեք ինտեգրման գործընթացում:

Անտեղյակ ու ճնշող մոտեցումները ոչ միայն խոչընդոտում են երեխայի անհատական զարգացմանը, այլև առաջացնում են ապահարմարման և սոցիալական մեկուսացման ռիսկեր: Ընդունող ընտանիքը հանդես է գալիս որպես պաշտպանող ու խթանող միջավայր, որը հնարավորություն է տալիս ձախլիկ երեխային զարգանալու իր անհատական ճանապարհով՝ առանց պարտադրանքի համեմատվել սոցիալական նորմերին, սակայն լիարժեքորեն ներառվել դրանց շրջանակում:

Ընտանեկան միջավայրը ձախլիկ երեխաների զարգացման ու սոցիալականացման հիմնական գործոնն է, որը միաժամանակ ապահովում է կենսաբանական, հոգեբանական ու մանկավարժական պայմաններ: Ծնողների տեղեկացվածությունն ու ընդունող, աջակցող վերաբերմունքը ձևավորում են երեխայի ինքնագնահատականը, ճանաչողական և ստեղծագործական կարողությունները, ինչպես նաև նպաստում սոցիալական ինտեգրմանը: Միաժամանակ ճնշող կամ սխալ հասկացող միջավայրում զարգանում են ներքին հակասություններ, սթրես և հարմարման դժվարություններ, ինչը ընդգծում է ընտանեկան միջավայրի առանցքային դերը երեխայի անհատական զարգացման ու հարմարվողականության գործընթացում:

THE INFLUENCE OF FAMILY ENVIRONMENT ON THE SOCIAL ADAPTATION PROCESS OF LEFT-HANDED CHILDREN

Khlopuzyan Anahit

*PhD student at the Chair of Pedagogy,
Yerevan State University,
Republic of Armenia,
anahit.khlopuzyan@ysu.am*

Summary

Brief Introduction: The family is the first and primary institution of a child's socialization, where the foundations of self-awareness, value orientations, and social behavior patterns are formed. The role of the family environment is particularly significant for children with neurophysiological characteristics, such as left-handedness. The latter is viewed not as a deviation but as a unique

individual characteristic that requires special understanding and acceptance. The family, as an environment for emotional, cognitive, and behavioral development, can simultaneously act as either a facilitator or an obstacle to adaptation. The cognitive and neuropsychological characteristics of left-handed children often do not align with social norms and traditional teaching methods. This may complicate their adaptation to school and social environments. Therefore, the role of parents is decisive; if they are informed about the child's characteristics and adopt an accepting and supportive approach during upbringing, they create a safe environment in which the left-handed child can develop without comparison or pressure. Under such conditions, positive self-esteem develops, confidence in one's abilities is strengthened, and the full realization of creative and cognitive potential is ensured. An accepting and understanding family environment promotes social inclusion, reduces maladjustment risks, and enhances psychological stability. Conversely, parental ignorance or misconceptions may lead to situations in which they attempt to "correct" the child, force them to use the right hand, or conform to established norms. Such a coercive approach generates internal conflicts, stress, learning and communication difficulties, which can evolve into serious maladjustment issues. Consequently, the family becomes not a supportive environment but a source of social and psychological tension.

Keywords: *family environment, socialization, self-awareness, left-handedness, social norms, self-esteem, self-assertion, protective factor, risk factor.*

ВЛИЯНИЕ СЕМЕЙНОЙ СРЕДЫ НА ПРОЦЕСС СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ ЛЕВШЕЙ

Хлопузян Анаит

*Соискатель кафедры педагогики,
Ереванский государственный университет,
Республика Армения,
anahit.khlopuzyan@ysu.am*

Аннотация

Краткое введение. Семья является первой и основной институцией социализации ребёнка, где формируются основы самопознания, ценностные ориентации и модели социального поведения. Роль семейной среды особенно значима для детей с нейрофизиологическими особенностями, такими как леворукость. Последняя рассматривается не как отклонение, а как уникальная индивидуальная характеристика, требующая особого понимания и принятия. Семья, будучи средой эмоционального, когнитивного и поведенческого развития, одновременно может выступать как фактор, способствующий адаптации, так и как препятствие ей. Когнитивные и нейропсихологические особенности левшей часто не совпадают с социальными нормами и традиционными методами обучения. Это может осложнять их адаптацию в школьной и социальной среде. Поэтому роль родителей является решающей; если они осведомлены о характеристиках ребёнка и руководствуются принимающим и поддерживающим подходом в воспитании, создаётся безопасная среда, в которой левша может развиваться без сравнения и давления. В таких условиях формируется положительная самооценка, укрепляется уверенность в собственных способностях, обеспечивается полная реализация творческого и когнитивного потенциала. Принятие и поддержка со стороны семьи способствуют социальной интеграции, что снижает риски дезадаптации и повышает психологическую устойчивость. Напротив, неосведомлённость или неправильные представления родителей могут привести к ситуациям, когда они пытаются «исправить» ребёнка, заставить его использовать правую руку или соответствовать установленным нормам. Такой принудительный подход вызывает внутренние конфликты, стресс, трудности в обучении и коммуникации, что может перерасти в серьёзные проблемы дезадаптации. В результате семья перестаёт быть поддерживающей средой и становится источником социального и психологического напряжения.

Ключевые слова: *семейная среда, социализация, самопознание, леворукость, социальные нормы, самооценка, самовыражение, защитный фактор, фактор риска.*

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Komenskiy Ya.A. *Velikaya didaktika*. Moskva: Prosveshchenie, 1989, 310 s. [in Russian]
2. Rubinshteyn S.L. *Osnovy obshchey psikhologii*. Moskva: Prosveshchenie 1957, 720 s. [in Russian]
3. Shelopukho V.V. *Sotsial'no-psikhologicheskie aspekty razvitiya detey* Sankt-Peterburg: Piter, 2005, 153 s. [in Russian]
4. Slastenin V.A. *Psikhologiya i pedagogika sem'i*. Moskva: Akademiya, 2002, 477 s. [in Russian]
5. Vygotskiy L.S. *Myshlenie i rech'*. Moskva: Prosveshchenie, 1984, 367 s. [in Russian]
6. Bronfenbrenner U. *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Cambridge, MA: Harvard University Press. 1979, 352 pages.
7. Locke J. *Some Thoughts Concerning Education*. London: Cambridge University Press, 1996, 262 pages.

Получено: 30.09.2025

Рассмотрено: 13.10.2025

Принято: 24.10.2025

Received: 28.03.2025

Reviewed: 01.04.2025

Accepted: 11.04.2025

© The Author(s) 2025

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License